

MIROSŁAW DAWLEWICZ

ORCID: 0000-0003-4599-46700

Uniwersytet Wileński (Litwa)

Wpływ czynników pozajęzykowych na współczesną sytuację języka polskiego na Litwie*

W ostatnich dziesięcioleciach szczególnie często badacze podejmują tak zwaną problematykę kresową, a dialekt północnokresowy w swoich uwikłaniach lingwistycznych, etnograficznych i społecznych jest w centrum zainteresowania badań językoznawczych. Literatura poświęcona tej problematyce odznacza się bogactwem i różnorodnością. Stan badań nad polszczyzną kresową był już niejednokrotnie przedmiotem opisu, dlatego zrezygnowano tu z przedstawienia szczegółowego przeglądu opracowań. Zawierają go między innymi cenne monografie Z. Kurzowej *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich*¹ oraz E. Smułkowej *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*² stanowiące kompendium wiedzy o języku północnokresowym. Prezentuje go też obszerna bibliografia opracowana przez Z. Sawaniewską-Mochową³.

Badacze środowisk polonijnych uzależniają rozwój języka polskiego poza granicami kraju od czynników pozajęzykowych, takich jak: 1. polityczny status

* Artykuł nawiązuje do wcześniej prowadzonych badań autora nad sytuacją języka polskiego na Litwie. Zob. M. Dawlewicz, *Sytuacja języka polskiego na dawnych Kresach północno-wschodnich*, „Poradnik Językowy” 2013, z. 8, s. 13–31.

¹ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa-Kraków 1993. Analizie języka polskiego na Litwie poświęcają dużo miejsca między innymi prace: *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty*, red. H. Karaś, Warszawa-Wilno 2001; J. Mędelska, *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz 1993. Zob. J. Rieger, *Język polski na Wschodzie*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 575–590.

² E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002.

³ Zob. Z. Sawaniewska-Mochowa, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 6, 1991, s. 223–254; oraz „Studia nad Polszczyzną Kresową” 8, 1995, s. 265–282.

wspólnoty polonocentrycznej, 2. pochodzenie tej wspólnoty w relacji do procesów autochtonizacji i migracji (emigracji), 3. intencje wobec kultury kraju zamieszkania, 4. status społeczny i mobilność społeczna, 5. normy prawne dotyczące wspólnoty komunikatywnej, 6. stopień zwartości wspólnoty, 7. zróżnicowanie pokoleniowe, 8. historia kształtowania się⁴. Uwzględniając wymienione założenia, można stwierdzić, że mniejszość polska na Litwie ma charakter autochtoniczny, wyróżnia ją znaczny stopień koncentracji przestrzennej oraz zachowanie autonomiczności kultury. Ruchliwość przestrzenna od czasów powojennych łączy się z ruchem migracyjnym ze wsi do miasta. Polacy jako polska mniejszość narodowa na tym terenie traktują państwo polskie jako macierz i oczekują od niego wsparcia oraz obrony⁵. Społeczność polską cechuje charakter obronny przed procesami asymilacji w społeczeństwie. Status polityczno-prawny uprawnia ją do zachowania własnej grupy tożsamościowej⁶.

Czynnik demograficzny (liczebność grup posługujących się polszczyzną, zróżnicowanie pokoleniowe/wiekowe)

Niewątpliwie poziom sprawności w posługiwaniu się polszczyzną, jej rola i status zależą przede wszystkim od sytuacji językowej w rodzinie, od wykształcenia oraz od wieku osoby.

Dane statystyki językowej na Litwie w latach 1989–1999 przedstawiały następującą sytuację: 99,6% Litwinów i 95,6% Rosjan uznało własny język za ojczysty, podczas gdy jedynie 85% Polaków za taki uważa język polski (w 2001 roku — już tylko 80%). Pięć procent osób narodowości polskiej za język ojczysty uważa litewski i aż 9,2% — rosyjski. Opracowania badaczy także potwierdzają fakt powszechniejszej wśród polskiej ludności znajomości języka rosyjskiego, którym włada swobodnie 57,95% Polaków i słabszej znajomości litewskiego, któ-

⁴ S. Dubisz, *Sfery kontaktów językowych polsko-słowiańskich i polsko-niesłowiańskich poza granicami kraju etnicznego*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych”, seria IX, 1998, s. 69.

⁵ Na przykład formuła państwowo-narodowej przynależności Polaków na Litwie zawarta została w Pięciu prawdach Polaków na Litwie: *Litwa — Ojczyznę, Polska — Macierzą naszą. Ziemia ojców — naszą ziemią. Mowa i wiara dziadów — mową i wiarą wnuków. Jesteśmy Polakami. Polak Polakowi — bratem*. Niewątpliwie wartości te służą utrzymywaniu samoidentyfikacji narodowej, należą do elementów bogatego systemu symboli integrujących daną społeczność. Zob. M. Dawlewicz, *Leksykalne wykładniki identyfikacji etnicznej w prasie polskiej na Litwie*, [w:] *Tożsamość na styku kultur*, t. 2, red. I. Masojć, H. Sokołowska, Wilno 2011, s. 203. Por. E. Rzetel-ska-Feleszko, *Rola nazw własnych dla samoidentyfikacji mniejszości narodowych i etnicznych (na przykładzie Kaszub i Łużyce)*, [w:] *Języki mniejszości i języki regionalne*, red. E. Wrocławska, J. Zieniukowa, Warszawa 2003, s. 49–59.

⁶ Por. K. Geben, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńczyźnie*, Warszawa 2003, s. 33.

rym umie się posługiwać tylko 15,5% Polaków⁷. Trójjęzyczni Polacy na Litwie to osoby aktywne zawodowo, jednojęzyczność w tej grupie narodowościowej najczęściej idzie w parze z brakiem wykształcenia i aktywności społecznej. Gorsza znajomość litewskiego jest obserwowana wśród osób starszych. Według nowszych badań nad sytuacją języka polskiego na Litwie popularnym zjawiskiem staje się uznawanie kilku języków za ojczyste. To może oznaczać, że dwa języki stały się językami domowymi, z którymi takie osoby się identyfikują. Teza o podwójnej tożsamości polsko-litewskiej znajduje potwierdzenie przede wszystkim w odniesieniu do młodego pokolenia Polaków, którzy uważają kilka języków za ojczyste⁸.

Tabela 1. Struktura używania języka polskiego na Litwie

Polacy na Litwie, którzy uważają polski za swój język ojczysty (dane spisów)					
Rok	1959	1970	1979	1989	2001
Odsetek	96,8	92,4	88,3	85,0	80,0

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Polacy_na_Litwie (dostęp: 15.01.2019).

Czynnik geograficzny (rozmieszczenie enklaw polszczyzny, zwartość obszarów polszczyzny, grup lokalnych posługujących się polszczyzną)

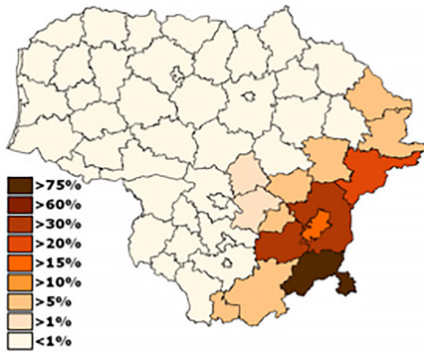
Należy podkreślić, że Polacy na dawnych Kresach północno-wschodnich zamieszkują w zwartych skupiskach, co pozwala na utrzymanie bliskich kontaktów oraz prowadzenie wspólnych działań na rzecz kultywowania polskiej kultury, tradycji i obyczajów.

W Republice Litewskiej mieszka 212 800 osób (według spisu ludności z 2011 roku) narodowości polskiej. Według oficjalnego spisu ludności Polacy stanowią na Litwie około 6,6% wszystkich mieszkańców, więc są oni największą mniejszością narodową. Drugą mniejszością narodową pod względem liczebności jest mniejszość rosyjska. Statystyki wcześniejsze (oparte na danych Litewskiego Rejestru Mieszkańców) podawały spadek liczby Polaków do 205 500 osób, czyli 6,1% ludności Litwy. Jednak według danych z 2011 odnotowano wzrost liczby Polaków do 212 800 — 6,6% (co było spowodowane tym, że zmalała liczba osób z kategorii „narodowość nieokreślona”)⁹.

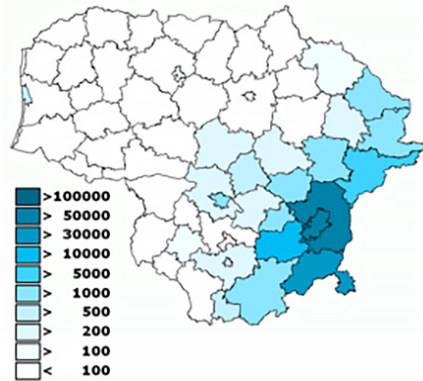
⁷ Zob. Z. Kurzowa, *op. cit.*, s. 315. Por. strukturę narodowościowo-językową ludności Litwy z 1989 roku P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997, s. 215.

⁸ Por. wyniki badań przeprowadzonych w 2008 roku wspólnie z agencją badań opinii publicznej TNS Gallup w ramach projektu „Języki i miasta”, K. Geben, *Sytuacja językowa Polaków wileńskich*, „Poradnik Językowy” 2010, z. 2, 70–83.

⁹ Demographic Yearbook 2010. Lietuvos Statistikos departamentas, 2011, <https://www.stat.gov.lt> (dostęp: 22.03.2012).

Udział procentowy ludności polskiej
wśród mieszkańców poszczególnych rejonów

Liczebność Polaków
w poszczególnych rejonach

Ilustracja 1. Rozmieszczenie Polaków na Litwie

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Polacy_na_Litwie (dostęp: 20.01.2019).

Tabela 2. Liczba ludności polskiej na Litwie

Rok	1923	1959	1979	1989	2001	2007	2008	2009	2010	2011
Populacja [tys.]	415,0	230,0	247,0	258,0	235,0	212,0	208,0	205,5	201,5	212,8
Odsetek	15,3	8,5	7,3	7,0	6,7	6,3	6,2	6,1	6,0	6,6

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Polacy_na_Litwie (dostęp: 20.01.2019).

Głównym skupiskiem Polaków na Litwie jest okręg wileński — 26,11%. W samym Wilnie mieszka 101 526 osób (około 20%) narodowości polskiej. Najwięcej procentowo Polaków mieszka w rejonie solecznickim (80%), w tym najczęściej w gminach Ejszyszki i Miedniki (odpowiednio 93,5 i 93,2% ludności), rejonie wileńskim (63,5%), w rejonie trockim (33,2%) i rejonie święciańskim (28%). Zamieszkują też w rozproszeniu resztę kraju, w przeszłości na Kowieńszczyźnie stanowili większość ludności.

Czynnik lingwistyczny (stopień opanowania systemu językowego polszczyzny, warianty/odmiany polszczyzny, zakresy używania — dom, środowisko lokalne, urząd, prasa, radio, telewizja, dydaktyka języka polskiego jako rodzimego i jako obcego)

Przemiany społeczno-polityczne na początku lat dziewięćdziesiątych nie omiły również społeczności polskiej na Litwie. Początek tych przemian ukształto-

wał niespotykane wcześniej w życiu miejscowych Polaków ogromne poczucie wspólnoty narodowej i społecznej. W nowych warunkach wolności oraz jawności media, w tym prasa, grają podstawową rolę, przyczyniając się do konsolidacji społeczeństwa. Ocieplanie się klimatu politycznego zostało wykorzystane przez Polaków przede wszystkim w sensie integracyjnym i organizacyjnym. Podjęto udane próby tworzenia organizacji kulturalnych i oświatowych, pełniących funkcje nieformalnych przedstawicielstw wszystkich Polaków zamieszkałych na tych obszarach.

Istotnym czynnikiem skutkującym większą trwałością języka polskiego na tych terenach są instytucje zajmujące się propagowaniem poprawnego języka polskiego. Polszczyznę ogólną opanowuje się w sposób zorganizowany w szkole, na uczelni, a częściowo w sposób niezorganizowany (na przykład udział w polskich organizacjach, odbiór programów radiowych i telewizyjnych w języku polskim, czytelnictwo książek i prasy polskojęzycznej).

Przez cały okres powojenny polskie szkolnictwo było i pozostaje nadal podstawowym czynnikiem zapewniającym Polakom na Litwie utrzymanie mowy ojczystej oraz tożsamości narodowej. Pozwoliło ono na rozwój nowej polskiej warstwy społecznej — inteligencji oraz na wykształcenie inteligencji humanistycznej mówiącej odmianą standardową języka polskiego, przechodząc po drugiej wojnie światowej znamiennej ewolucję. Lata powojenne w dziejach szkoły polskiej na tych terenach można podzielić na okresy: 1944–1953, 1953–1988 oraz ostatnie dwudziestolecie.

Pierwszy okres to pierwsze dziesięciolecie po wojnie, które charakteryzowało się kontynuowaniem tradycji polskiej szkoły lat międzywojennych. Był to też szczytowy okres rozwoju polskiego szkolnictwa na Litwie. Działyły wówczas 263 szkoły z polskim językiem wykładowym i 82 szkoły mieszane, z równoległymi klasami polskimi. Naukę pobierało w nich około 27 tys. osób — 7% wszystkich uczniów Litwy. Należy jednak pamiętać, że w szkołach tych uczono po polsku, ale nauczanie pozbawione było treści narodowych na rzecz wprowadzenia kultury rosyjskiej.

Po roku 1953 obserwuje się stały i systematyczny spadek liczby szkół i klas polskich. Wielki spadek liczby szkół w tym okresie spowodowany był tak zwaną drugą falą repatriacji Polaków w latach 1955–1957, w wyniku której do Polski wyjechało około 48 tys. osób¹⁰. Oprócz tego wiele małych szkół początkowych połączono, tworząc większe ośrodki. Kolejną przyczyną wiąże się tym, że latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych brakowało uczniów, w wyniku czego rocznie zamykano kilka szkół polskich. U źródeł tego zjawiska leżało przekonanie

¹⁰ W wyniku dwóch fal tak zwanych repatriacji w latach 1945–1947 i 1955–1957 do Polski wyjechało ponad 200 tys. osób, w tej liczbie około 100 tys. Polaków z Wilna. Repatriacja objęła przede wszystkim polską inteligencję, pozbawiając mniejszość polską na Litwie warstwy wykształconej. Zob. J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987; J. Siedlecki, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986. Z przedmową Jego Ekscelencji Pana Prezydenta RP Edwarda Raczyńskiego*, Londyn 1988, s. 275; P. Eberhardt, *op. cit.*, i in.

wielu rodziców Polaków, że szkoła polska nie otwierała ich dzieciom drogi do szkół wyższych ani nie ułatwiała późniejszego awansu społecznego, do którego osiągnięcia niezbędna była biegła znajomość przede wszystkim języka rosyjskiego, w mniejszym stopniu litewskiego¹¹. Był to okres nasilającej się polityki rusyfikacyjnej prowadzonej przez ówczesne władze.

Wraz z odrodzeniem i uzyskaniem przez Litwę niepodległości od roku 1989 rozpoczyna się nowy etap — odrodzenia i rozwoju szkolnictwa polskiego na Litwie. Praktyka wskazuje na widoczne zmiany w postawach rodziców Polaków co do nauczania ich dzieci w szkołach polskich. Wyrazem tego było zwiększanie się liczby uczniów w szkołach polskich do 19 212, mimo że liczba szkół z językiem polskim nieznacznie się zmniejszyła — do 124 w roku 1996/1997.

Szkoły polskojęzyczne na Litwie istnieją przede wszystkim w tych rejonach, w których ludność polska stanowi znaczny odsetek: wileńskim, solecznickim, trockim, szyrwinckim, święciańskim. Nowym zjawiskiem w systemie oświatowym Litwy stały się polskojęzyczne przedszkola. Pierwsze grupy polskie w przedszkolach utworzono we wrześniu 1988 roku.

Wykształcenie Polaków na Litwie jest wciąż niższe niż innych narodowości zamieszkujących Litwę. Jednak w ciągu ostatniego dziesięciolecia obserwuje się dążność młodych Polaków do zdobycia wykształcenia wyższego. Od 1970 do 1989 roku liczba Polaków legitymujących się wyższym wykształceniem wzrosła 4,5 razy.

Ze szkołami związana jest ściśle sprawa kadry nauczycielskiej. Kształceniem nauczycieli dla szkół polskich na Litwie zajmuje się Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego (do września 2018 roku — Litewski Uniwersytet Edukologiczny, na którym działało Centrum Języka Polskiego, Kultury i Dydaktyki). Od 25 lat w języku polskim można studiować również na Uniwersytecie Wileńskim — w roku 1993 powstała tu Katedra Filologii Polskiej (od 2007 roku — Centrum Polonistyczne).

W 1990 roku naukowcy zrzeszeni w Związku Naukowców Polaków Litwy wysunęli koncepcję utworzenia Uniwersytetu Polskiego w Wilnie. Uczelnia ta długo nie miała akceptacji prawnej¹². Dzięki niej swoją działalność na Litwie rozpoczęła Filia Uniwersytetu w Białymstoku.

Nauczanie w szkołach polskich na Litwie odbywa się na podstawie ujednoczonych programów i podręczników opracowanych i wydawanych w Republice Litewskiej. Są one tłumaczone na język polski z języka litewskiego. Podręczniki do nauki języka i literatury polskiej są pisane przez nauczycieli ze szkół z polskim językiem wykładowym, ostatnio przy współpracy z autorami z Polski¹³.

¹¹ Zob. G. Błaszczuk, *Litwa współczesna*, Warszawa-Poznań 1992, s. 328.

¹² 18 maja 1998 roku Urząd Rejestru w samorządzie miasta Wilna dokonał rejestracji Uniwersytetu Polskiego w Wilnie jako instytucji użyteczności publicznej Universitas Studiorum Polona Vilnensis. Zob. A. Makowska, *Uniwersytet Polski w Wilnie 1990–1998*, „Nasza Gazeta” 1998, nr 31, s. 5.

¹³ Redakcja Podręczników w Języku Polskim została utworzona w styczniu 1951 roku przy

Szkoła polska na Litwie po drugiej wojnie światowej przeszła zasadnicze zmiany organizacyjne, programowe i funkcjonalne. Od kilkunastu lat prowadzi się w republice pracę nad reformą szkolnictwa. Polega ona na zmianie struktur szkoły ogólnokształcącej, treści i form nauczania, na opracowywaniu nowych podręczników i programów¹⁴. Niepokój budzi jednak liczba uczniów w polskich szkołach na Litwie, która zmniejsza się w zatrważającym tempie. Po roku 2000 stale i systematycznie zmniejsza się liczba szkół i klas polskich. Jeszcze w roku szkolnym 2000/2001 w polskich szkołach naukę pobierało 22 303 uczniów, a w 2018/2019 — już tylko 11 114¹⁵; tych liczb nie da się wytłumaczyć tylko przyczynami naturalnymi. Według badaczy prawdziwych problemów polskiej oświaty na Litwie należy szukać przede wszystkim w niżu demograficznym — coraz mniej dzieci przychodzi do szkół, nieatrakcyjności polskich szkół (w latach 1989–1999 oraz współcześnie do szkół polskich uczęszcza zaledwie połowa polskich dzieci, część rodziców preferuje szkoły i przedszkola z językiem litewskim, gdyż dobra znajomość litewskiego ułatwia start na studia i umożliwia szybszy awans społeczny, a wcześniej — rosyjskie) i powolnym, ale nieuchronnym zmniejszaniu się ogólnej liczby Polaków na Litwie¹⁶.

Czynnik kulturalny (język polski jako podstawa kultury jego użytkowników, jako język religii)

Dla zrozumienia procesów zachodzących w społeczeństwach wielokulturowych J. Smolicz wprowadził pojęcie wartości rdzennej — „osi” kultury, wokół których następuje identyfikacja i organizuje się cały system społeczny. Dzięki nim grupy społeczne są postrzegane jako odmienne kulturalnie społeczności mogące zachować żywotność i kreatywność w ramach własnej kultury¹⁷.

Mimo że w warunkach powojennych język polski został usunięty z administracji państwowej i z życia społecznego, pozostał jednak językiem domowym i językiem kontaktów społecznych grupy polskiej. Do jego podtrzymania potrzebne także były pewne instytucje życia społecznego. W ujęciu socjologii i antropo-

ówczesnym Wydawnictwie Pedagogicznym (obecnie Šviesa) w Kownie. Zob. *Nasze wywiady*, „Magazyn Wileński” 1991, nr 11, s. 10–11.

¹⁴ Zob. H. Sokołowska, *Kilka informacji o reformie szkolnej*, „Kurier Wileński” 1996, nr 211, s. 5; oraz R. Naruniec, *Reforma oświaty i kształcenie nauczycieli*, „Kurier Wileński” 1996, nr 232, s. 7.

¹⁵ Zob. „Macierz Szkolna” o stanie szkolnictwa polskiego na Litwie <http://www.wilnoteka.lt/artukul/macierz-szkolna-o-stanie-szkolnictwa-polskiego-na-litwie> (dostęp: 11.02.2019).

¹⁶ Por. A. Radczenko, *Reforma polskiego szkolnictwa na Litwie*, „Biuletyn Wschodni” 2011, nr 4.

¹⁷ Zob. J. Smolicz, *Język jako wartość rdzenna. (Doświadczenia grupy polskiej na tle doświadczeń grup walijskiej i hinduskiej w Australii)*, [w:] *Oblicza polskości*, red. A. Kłoskowska, Warszawa 1990, s. 211.

logii kultury pojęcie instytucji jest używane w znaczeniu „narzędzia” służącego zaspokajaniu potrzeb¹⁸. B. Malinowski przedstawia instytucję jako podstawowy element kultury, który realizując ideę — zasadę naczelną przez pewne przyjęte normy, urządzenia materialne, pełni w społeczeństwie pewną funkcję¹⁹. Funkcję jednoczącą Polaków na omawianych terenach jako mniejszość narodową pełnią: polskie szkoły, kościoły oraz placówki kulturalne.

Specyfiką kultury polskiej na tych terenach są jej korzenie ludowe²⁰. Podstawowych źródeł takiej aktywności kulturalnej zbiorowości polskiej należałoby szukać w wiejskim rodowodzie mieszkańców, w małej liczbie inteligencji oraz małej liczbie placówek kulturalnych, na których działalność zezwolono po wojnie.

Autonomia kulturalna nadana Polakom na Litwie w 1953 roku zapewniała jedynie działalność zespołów pieśni i tańca, teatru amatorskiego oraz wydawania na Litwie jedyne w ZSRR dziennika w języku polskim — „Czerwonego Sztandaru”. Redakcja tej gazety od 1953 roku była najważniejszą placówką inicjującą i koncentrującą polskie życie kulturalne i literackie. Odegrała ważną rolę w obecności pisanego języka polskiego w rodzinach polskich na Wileńszczyźnie. Od 1990 roku ukazuje się ona pod nazwą „Kurier Wileński”, jej artykuły, adresowane do Polaków na Litwie, nadal traktują o ich codziennych sprawach.

W 1988 roku powstała pierwsza po wojnie oficjalna organizacja Polaków na Litwie — Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie. Od 1989 roku nosi ono nazwę Związek Polaków na Litwie, z którego następnie wyodrębniła się partia polityczna — Akcja Wyborcza Polaków na Litwie (od 2016 roku — Akcja Wyborcza Polaków na Litwie-Związek Chrześcijańskich Rodzin).

Z prywatną inicjatywą jest związane utworzenie w 1991 roku polskiej rozgłośni radiowej Znad Wilii. Ma ona charakter współczesnego radia komercyjnego i jest adresowana do polskojęzycznej społeczności Wileńszczyzny²¹.

Od 1994 roku jest możliwość oglądania telewizji satelitarnej Polonia, która stwarza konkurencję programom w innych językach i dostarcza wzorów poprawnego języka polskiego.

Przez cały okres powojenny ważnym czynnikiem i ośrodkiem polskości obok szkoły pozostawał Kościół. Religia była i pozostaje ważnym czynnikiem integrującym Polaków na dawnych Kresach północno-wschodnich. Znajomość języka polskiego łączy się ze świadomością narodową, a przede wszystkim z religią katolicką. Język religijny, zwłaszcza język modlitwy, nauczany i przekazywany w domu rodzinnym pozostaje w pamięci człowieka na stałe, nawet gdy w dorosłym

¹⁸ Zob. M. Pacholski, A. Słaboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 1997, s. 63.

¹⁹ Por. B. Malinowski, *Naukowa teoria kultury*, [w:] *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski et al., Warszawa 1993, s. 47–68.

²⁰ Por. K. Geben, *Świadomość i kompetencja językowa...*, s. 35–40.

²¹ Język prezenterów radia Znad Wilii nie zawsze jest wzorem poprawnej polszczyzny. Liczne są bowiem w ich języku odstępstwa od normy ogólnej, wywołane najczęściej interferencją dialektu północnokresowego oraz języka rosyjskiego i — rzadziej — litewskiego.

życiu zrywa on z praktyką religijną²². A. Engelking pisze o języku modlitwy, który w przeciwieństwie do języka rozmowy jest dla kultury „tutejszej” wartością rdzenną²³. Warto podkreślić, że mieszkańcy tych terenów wykazują duże przywiązanie do polskich narodowych tradycji, polskiego zwyczaju i obyczaju świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy. Ze względu na mieszaną językowo charakter świątyń i sytuację polityczną na tych terenach język kazań i modlitw osobistych pozostawał podstawowym językiem kultu i tradycji. Dopiero od 1990 roku uchylone zostały nakazy prawne naruszające wolność religijną: przywrócono katechizację dzieci w szkołach, wznowiły działalność organizacje katolickie (między innymi Caritas), zaczęto wydawać parafialne gazety katolickie, powstała możliwość organizowania pieszych pielgrzymek. Dziś w skład archidiecezji wileńskiej wchodzi 91 parafii, w których są 103 kościoły i kaplice²⁴. W 34 z nich nabożeństwa odbywają się po litewsku, w 32 — tylko po polsku i w 37 — w języku litewskim i polskim. Po otwarciu w 1993 roku w Wilnie seminarium duchownego, kształcącego księży do pracy w archidiecezji wileńskiej i wprowadzeniu dodatkowo nauczania języka polskiego, zwiększyła się liczba księży mówiących po polsku.

Czynnik ekonomiczny (status polszczyzny a pozycja społeczna i ekonomiczna jego użytkowników)

Stan obecny społeczności polskiej na dawnych Kresach północno-wschodnich jest wynikiem wydarzeń politycznych zachodzących w ciągu ostatnich siedemdziesięciu lat. Nowy okres rozwoju języka polskiego na tych terytoriach nastąpił po masowych przesiedleniach (wywózkach na wschód) i repatriacji ludności polskiej do Polski. Powojenne migracje ludności zmieniły zasadniczo nie tylko liczebność Polaków na tych terytoriach, lecz także ich strukturę społeczną. Obszary te opuściła większość miejscowej inteligencji polskiej, pozostała zaś głównie polska ludność wiejska, zabrakło przedstawicieli inteligencji: „Polacy zostali zepchnięci do roli mniejszości narodowej — a co istotniejsze — zostali pozbawieni elity narodowej, inteligencji — warstwy kulturotwórczej i opiniotwórczej, a jednocześnie najbardziej świadomych użytkowników języka polskiego — nosicieli dialektu kresowego”²⁵. Stało się to przyczyną nikłego udziału społeczności polskiej w życiu publicznym. Z przytoczonych w publikacji P. Eberhardta danych

²² D. Bartol-Jarosińska, *Język polski i tożsamość polska na emigracji*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, red. S. Dubisz, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 148.

²³ A. Engelking, *Nacje to znaczy grupy religijne. O wynikach etnograficznych badań terenowych na Grodzieńszczyźnie*, „Kultura i Społeczeństwo” 40, 1996, nr 1, s. 131.

²⁴ Dane za: S. Vaitiekus, *Polacy Litwy. (Informacja statystyczno-analityczna o położeniu i sytuacji życiowej polskiej mniejszości narodowej w Republice Litewskiej)*, Vilnius 1995, s. 47.

²⁵ I. Masojć, *Czynniki kształtujące świadomość językową Polaków na Litwie po drugiej wojnie światowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 8, 1996, s. 29.

liczbowych wynika, że Polacy zajmują ostatnie miejsce wśród osób z wyższym wykształceniem reprezentujących poszczególne narodowości²⁶.

Sytuacja zmieniła się po odzyskaniu przez Litwę niepodległości, gdy znajomość języka litewskiego wśród pokolenia młodszego gwałtownie wzrosła. Egzamin z języka państwowego obowiązują wszystkich obywateli litewskich pragnących podjąć pracę na ważnym społecznie stanowisku, którzy ukończyli szkoły polskie lub rosyjskie przed 1992 rokiem. Jednym z postulatów polskiej mniejszości na Litwie nadal pozostaje używanie języka polskiego w sferze publicznej (na przykład wprowadzenie polskiego jako języka pomocniczego i wprowadzenie dwujęzycznych nazw ulic i miejscowości na terenach zwarcie zamieszkałych przez Polaków, zezwolenie na oryginalną pisownię imion i nazwisk w oficjalnych dokumentach).

* * *

Dane ze spisów powszechnych wskazują na stałe zmniejszanie się liczby Polaków na Litwie zamieszkujących omawiane obszary. Zmniejsza się też liczba mieszkańców, którzy posługują się językiem polskim jako ojczystym. Następuje pewne oderwanie deklaracji narodowości od języka. Wspólnym mianownikiem staje się ich powszechna depolonizacja.

W opinii badaczy języka polskiego używa się najczęściej w kontaktach rodzinnych, zwłaszcza w rozmowach z przedstawicielami starszego pokolenia, oraz w różnych kontaktach nieformalnych. Na zachowanie narodowości i języka wpływają przede wszystkim instytucje integrujące Polaków jako mniejszość narodową: szkoła, Kościół i instytucje społeczno-kulturalne²⁷. Wśród wymienionych czynników obiektywnych szkoła jest instytucją najważniejszą, ponieważ umożliwia zachowanie kodu pisanego. Język pisany staje się narzędziem rozwoju kulturalnego oraz pozwala na zachowanie dalszej czynnej wielojęzyczności. Wśród czynników subiektywnych podtrzymujących użycie języka polskiego należy wymienić tradycyjny charakter zbiorowości polonocentrycznej (przywiązanie do katolicyzmu i tradycji rodzinnych) oraz emocjonalny stosunek do języka polskiego.

²⁶ Zob. P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 229.

²⁷ Por. K. Geben, *Sytuacja językowa Polaków...*, s. 82–83.

Bibliografia

- Bartol-Jarosińska D., *Język polski i tożsamość polska na emigracji*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, red. S. Dubisz, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 148.
- Błaszczak G., *Litwa współczesna*, Warszawa-Poznań 1992.
- Czerniakiewicz J. (1987), *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa.
- Dawlewicz M. (2011), *Leksykalne wykładniki identyfikacji etnicznej w prasie polskiej na Litwie*, [w:] *Tożsamość na styku kultur*, t. 2, red. I. Masojć, H. Sokołowska, Wilno, s. 203.
- Dawlewicz M. (2013), *Sytuacja języka polskiego na dawnych Kresach północno-wschodnich*, „Poradnik Językowy” z. 8, s. 13–31.
- Dubisz S. (1997), *Język polski poza granicami kraju — wstępne informacje i definicje*, [w:] *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Opole, s. 13–46.
- Dubisz S. (1998), *Sfery kontaktów językowych polsko-słowiańskich i polsko-niesłowiańskich poza granicami kraju etnicznego*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, seria IX, s. 69.
- Eberhardt P. (1997), *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa.
- Engelking A. (1996), *Nacje to znaczy grupy religijne. O wynikach etnograficznych badań terenowych na Grodzieńszczyźnie*, „Kultura i Społeczeństwo” 40, nr 1, s. 131.
- Geben K. (2003), *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Geben K. (2010), *Sytuacja językowa Polaków wileńskich*, „Poradnik Językowy”, z. 2, s. 70–83.
- Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty* (2001), red. H. Karaś, Warszawa-Wilno.
- Karaś H. (1997), *Język polski na Łotwie*, [w:] *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Opole, s. 69–78.
- Kurzowa Z. (1993), *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa-Kraków.
- Malinowski B. (1993), *Naukowa teoria kultury*, [w:] *Wprowadzenie do wiedzy o kulturze. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencwel, M. Pęczak, Warszawa, s. 47–68.
- Masojć I. (1996), *Czynniki kształtujące świadomość językową Polaków na Litwie po drugiej wojnie światowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 8, s. 167–177.
- Mędelska J. (1993), *Język polski na Litwie w dziewięćleciu XX wieku*, Bydgoszcz.
- Naruniec R., *Reforma oświaty i kształcenie nauczycieli*, „Kurier Wileński” 1996, nr 232.
- Pacholski M., Słaboń A. (1997), *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków.
- Radczenko A. (2011), *Reforma polskiego szkolnictwa na Litwie*, „Biuletyn Wschodni” 2011, nr 4.
- Rieger J. (2001), *Język polski na Wschodzie*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 575–590.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (1991), *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 6, s. 223–254.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (1995), *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 8, s. 265–282.
- Smolicz J. (1990), *Język jako wartość rdzenna. (Doświadczenia grupy polskiej na tle doświadczeń grup walijskiej i hinduskiej w Australii)*, [w:] *Oblicza polskości*, red. A. Kłoskowska, Warszawa, s. 211.
- Smułkowska E., *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002.
- Sokołowska H., *Kilka informacji o reformie szkolnej*, „Kurier Wileński” 1996, nr 211.
- Vaitiekus S., *Polacy Litwy. (Informacja statystyczno-analityczna o położeniu i sytuacji życiowej polskiej mniejszości narodowej w Republice Litewskiej)*, Vilnius 1995, s. 47.

Źródła internetowe

Demographic Yearbook 2010. Lietuvos Statistikos departamentas, 2011.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Polacy_na_Litwie.

<http://wpia.uni.lodz.pl/aktualnosci/program.pdf>.

<http://www.wilnoteka.lt/artykul/macierz-szkolna-o-stanie-szkolnictwa-polskiego-na-litwie/>.

The impact of extra-linguistic factors on the contemporary situation of the Polish language in Lithuania

Summary

Researchers of the Polish social environment claim that the development of the Polish language outside of Poland depends on such extra-linguistic factors as: 1) political status of the polonocentric community, 2) the origin of the community in relation to the processes of indigenisation and migration (emigration), 3) intentions towards the culture of the inhabited country, 4) social status and social mobility, 5) legal standards related to the communicative community, 6) the degree of community cohesion, 7) generational differences, 8) history of formation and development. Taking into consideration the above-mentioned statements, one can affirm that the Polish minority in Lithuania has autochthonic traits, and is distinguished by the degree of spatial concentration and preservation of the autonomous character of the culture. The behaviour of the identity and language are influenced by such institutions as school, church, and various socio-cultural institutions, which integrate Poles as a national minority. Among these objective factors, school is the most important institution, because it allows preserving written language. Written language is becoming a tool for cultural development and allows further preservation of multilingualism.

Keywords: Polish language in Lithuania, Polish minority in Lithuania, multilingualism